

„KONFLIKTIST OSADUSENI“ JA OIKUMEENILINE LIIKUMINE LUTERLIKUST VAATEPUNKTIST¹

Tiit Pädamile 60. sünnipäevaks

Thomas-Andreas Pöder

Abstrakt

Luterlaste ja katoliiklaste üleilmse ühiskomisjoni uurimisraport „Konfliktist osaduseni“ (KO) aitas oluliselt kaasa reformatsiooni 500. aastapäeva oikumeenilisele tähistamisele. Artiklis antakse dokumendist ülevaade, arutletakse KO lähtekohtade, meetodi ja eesmärgi üle ning kommenteeritakse mõningaid KO rõhuasetusi. Viimaks mõtiskletakse nii KO tähenduse üle kitsamalt katoliiklaste ja luterlaste suhtele kui ka selle tähenduse üle laiemas oikumeenilises kontekstis. Dokumenti on oluline lugeda muu hulgas vastusena küsimustele, kuidas mõista oikumeenilist dialoogi ja liikumist ning miks ikkagi ja kuidas selles osaleda. See sisaldab kainestavat ja innustavat mitte üksnes katoliiklaste ja luterlaste suhtele omavahel ja teiste kristlastega, vaid kirikute ja kristlaste suhtluseks üldse.

Märksõnad

Oikumeeniline dialoog, oikumeeniline liikumine, oikumeenia eesmärk, oikumeenilise dialoogi meetod, õigeksmõistuõpetus

¹ Artikkel tõukub ettekandest Eesti Evangeelse Luterliku Kiriku (EELK) ja Rooma-Katoliku Kiriku ühiskonverentsil, mis toimus reformatsiooni 500. aastapäeva puhul 27.09.2017 Tallinnas. Konverentsiga seotud materjale (kava, ettekanded, ühispalvuse kord ja tekstid, fotod jne) koondab EELK kodulehe rubriigi „Vabaduse teetähised 2017–2018“ alarubriiki „Konverents: Konfliktist osaduseni“ (<http://www.eelk.ee/et/vabaduse-teetahised/> [30.01.2018]).

Reformatsiooni 500. aastapäeva puhul toimus Eestis rikkalikult mitmesugust laadi ettevõtmisi, mh mitu suurt konverentsi ja kongressi. Üks neist oli 27. septembril 2017 Tallinnas Eesti Rahvusraamatukogu suures konverentsisaalis toimunud konverents „Konfliktist osaduseni“. Eriline ja Eesti kontekstis ajaloolise kaaluga oli asjaolu, et seda korraldasid ühiselt kohalik roomakatoliku kirik ja kohalik evangeelne luterlik kirik. Nii oli juba konverentsi korraldamine kui selline näide sillaehitamise, kuhu oli kaasatud arvukalt osalejaid nii ühelt kui ka teiselt poolt. Lisaks oli sillaehitamisega tegu veel mitmes olulises mõttes.

Too kohalik konverents tõukus luterlaste ja katoliiklaste üleilmse ühiskomisjoni uurimusest „Konfliktist osaduseni“ (inglisekeelne originaalväljaanne „From Conflict to Communion“ 2013), mis Eesti Evangeelse Luterliku Kiriku ja Rooma-Katoliku Kiriku Eestis eestvedamisel anti konverentsil esitlemiseks välja eesti keeles (Konfliktist osaduseni 2017). Konverents oli seega märk sellest, et ka Eesti kontekstis suhestutakse uurimisdokumentidega, mis on pakkunud viimastel aastatel üle maailma diskussiooninainet.² Sellel dokumendil oli oluline ettevalmistav roll 31. oktoobril 2016 Rootsis Lundi luterlikus toomkirikus toimunud üleilmse luterlike kirikute osaduse ja roomakatoliku kiriku pidulikul reformatsiooni 500. aastapäeva meenutamise ühispalvusel (vt Common Prayer. From Conflict to Communion: Lutheran-Catholic Common Commemoration of the Reformation in 2017), mida juhtisid Luterliku Maailmaliidu poolt president piiskop Munib Younan koos peasekretär õp Martin Jungega ning Rooma-Katoliku Kiriku poolt paavst Franciscus koos Kristlaste Ühtsuse Edendamise Paavstliku Nõukogu presidendi kardinal Kurt Kochiga. Üleilmse osalejaskonnaga ühispalvusel osalesid toona ka Eesti

² Eestikeelsele tõlkele eelnesid uurimisdokumendi tõlked soome, saksa, prantsuse, poola, hispaania, hollandi, portugali, rootsi, norra, ungari, arabia ja itaalia keelde; enam-vähem samal ajal ilmus ka läti keelne tõlge. Väljaanded järgivad originaali formaati ja kujundust ning on Luterliku Maailmaliidu kodulehel rubriigis „Resources“ vabalt allalaaditavad (<https://www.lutheranworld.org/resources> [28.01.2018]). Diskussiooni kohta vt nt Schneider 2013; Dieter 2017: 34–43; Hopf 2017: 148–150; Söding 2015: 4–7; Lehmann 2017. Selles seoses väärivad nimetamist ka 2017. aastaiga seotud kahepoolsete regionaalsete dialoogide raportid Ameerika Ühendriikidest, Saksamaalt ja Soomest: vt Communion in Growth 2017 (167 lk); Evangelische Kirche in Deutschland; Sekretariat der Deutschen Bischofskonferenz 2016 (89 lk); Committee on Ecumenical and Interreligious Affairs; United States Conference of Catholic Bishops; Evangelical Lutheran Church in America 2015 (142 lk).

ühiskonverentsi kokku kutsunud piiskop Philippe Jourdan ja peapiiskop Urmas Viilma.

Lundi ühispalvusel ei osalenud mitte üksnes katoliiklased ja luterlased, vaid sinna olid kutsutud ühtlasi teiste kirikute esindajad. Ka katoliku ja luterliku kiriku ühiskonverentsi Eestis rikastasid näidetena ettekanded, milles teemale läheneti vabakiriklikust ja õigeusu perspektiivist. Sellega ehitati silda Eesti kiriklik-oikumeenilise ja ühiskondliku konteksti eripäradega. Teiste Eestis tegutsevate kirikute esindajad osalesid nii konverentsil kui ka selle lõpetanud ühispalvusel. Tegu ei olnud suletud kahepoolse, vaid avaliku ja kõigile huvilistele suunatud sündmusega.

Järgneva kolmeosalise mõttekäigu eesmärgiks on toetada raporti „Konfliktist osaduseni“ sisu teadvustamist ning arutelu uurimisdokumendi ja üldisemalt oikumeenilise liikumise tähenduse üle.³ Alustan kirjeldava osaga, milles annan dokumendist lühikese ülevaate. Teine osa on analüütiline, milles arutlen kriitiliselt ehk eristavalt selle lähtekohtade, meetodi ja eesmärgi üle ning kommenteerin mõningaid rõhuasetusi. Kolmandas osas mõtisklen konstruktiivselt uurimuse „Konfliktist osaduseni“ tähenduse üle nii kitsamalt katoliiklaste ja luterlaste suhtele kui ka selle tähenduse üle laiemas oikumeenilises kontekstis.

ÜLEVAADE UURIMUSDOKUMENDIST „KONFLIKTIST OSADUSENI“

Koostajad, pealkiri, eessõna ja sissejuhatus

Dokumendi „Konfliktist osaduseni“⁴ koostas aastatel 2009–2012

³ Käesolev artikkel on viimane minu uurimuste tsüklis „Reformatsiooniteoloogia ja selle tähendus tänapäeval“. Eelnevad olid Pöder 2015; Pöder 2017a; Pöder 2017b; Pöder 2017c.

⁴ „Konfliktist osaduseni“ käsitluse aluseks on ingliskeelne originaaltekst. Tsiteeritud on eestikeelse tõlke järgi, kui ei ole märgitud teisiti. Uurimistöö käigus võrdlesin eestikeelset tõlget lause-lauselt algtekstiga ning talletasin tulemused, k.a parandusettepanekud käsikirjas. Eestikeelne tõlge on minu hinnangul üldiselt eeskujulikult ladus, kuid dokumendi väga hoolikalt kaalutletud sõnastust ja mõistekasutamist arvestades sageli algteksti liialt mugandav; ka esineb mõningaid tõlkimisvigu. See on väga hea, et eestikeelne tõlge on ilmunud ja nii saab dokumendiga hästi tutvuda. Edasiseks põhjalikumaks süvenemiseks ja tõhusamaks kohalikuks dialoogiks oleks aga vajalik nt elektroonilisel kujul ka töödeldud-täpsustatud uusväljaanne. Üle vaadata soovitaksin

luterlaste ja roomakatoliiklaste ühtsuse komisjoni töörühm, mille moodustasid Luterlik Maailmaliit ning Rooma-Katoliku Kiriku tsentraalne oikumeeniline organ, s.o Kristlaste Ühtsuse Edendamise Paavstlik Nõukogu. Luterlaste ja roomakatoliiklaste ametlik dialoog üleilmsel tasandil sai alguse Vatikani II kirikukogu järel, kui pool sajandit tagasi, aastal 1967, kutsuti kõneluste läbiviimiseks ellu kahepoolne ühtsusekomisjon. „Konfliktist osaduseni“ toetubki luterlaste ja roomakatoliiklaste ligi pool sajandit väldanud kõneluste tulemustele, sisaldades neist ka vahekokkuvõtet. Ühise uurimuse eesmärgiks on aga anda aru sellest, et ja kuidas roomakatoliiklased ja luterlased on aastaks 2017 olukorras, kus reformatsiooni aastapäeva tähistamine toimub vastutustundlikult vaid siis, kui see toimub ühiselt. Nõnda on dokumendi alapealkirjaks „Luterlaste ja katoliiklaste ühine reformatsiooni aastapäev aastal 2017“.

Dokumendi tekst koosneb sissejuhatusesest ja kuuest väga erineva pikkusega peatükist. Tekst tervikuna on jaotatud ja läbivalt numereeritud ühtekokku 245 lõiguks ehk paragrahviks.

Lugejat dokumendi suhtes häälestava väga olulise ja sisutiheda eessõna on allkirjastanud komisjoni kummagi poole esimehed. Eessõna lõpeb kutsega „kõigile kristlastele“ – mitte ainult roomakatoliiklastele ja luterlastele – „uuri[da] komisjoni aruannet nii avatud meelega kui ka kriitiliselt“ ning olla kaaslasteks teel „kõigi kristlaste sügavama osaduse poole“ (Konfliktist osaduseni 2017 [edaspidi=KO]: Eessõna, 8).

Dokumendi sissejuhatus algab sedastusega: „Aastal 2017 tähistavad luterlikud ja katoliiklikud kristlased üheskoos reformatsiooni alguse 500. aastapäeva. Luterlased ja katoliiklased võivad tänapäeval rõõmutada kasvava vastastikuse mõistmise, koostöö ja austuse üle. Nad on jõudnud äratundmisele, et ühendavat on lahutavast rohkem [—].“ (KO § 1) Sissejuhatus lõpeb kahe ülesande sõnastamisega, mille ette aasta 2017 katoliiklased ja luterlased seab. Üks ülesanne on arutleda dialoogis, s.t

paragrahvid 3, 7, 15, 17, 17–28, 32, 35, 43, 46, 50, 52, 53, 55, 58–59, 61, 64, 67, 69–70, 75, 86, 91–92, 96–113, 117–124, 126–130, 133–139, 141–142, 144, 146–148, 152, 157–160, 165, 169–172, 174–176, 180, 183–187 (k.a allmärkus 68), 190, 195, 197–203, 205–215, 218, 220, 223, 225, 227–228, 230–233, 235–236 (k.a allmärkus 88), 239–142, 243, 245. Uurimistöös kasutasin võrdluseks ka saksakeelset tõlget „Vom Konflikt zur Gemeinschaft“ 2013. Selle eest vastutasid dokumendi koostamisel ise väga olulist osa mänginud luterlane prof Theodor Dieter, Strasbourgi Oikumeenilise Uurimise Instituudi direktor, ja katoliiklane prof Wolfgang Thönissen, Paderborni Johann-Adam-Möhleri Oikumeenika Instituudi direktor.

üheskoos „Martin Lutheri isiku ja mõtlemise ümber koondunud Wittenbergi reformatsiooni teemade ja tagajärgede üle“ (KO § 3). Teine ülesanne on leida viise ja vaatepunkte, kuidas reformatsiooni tänasel päeval meenutada ja „omaseks teha“ (KO § 3)⁵. „Lutheri reformikava“ (KO § 3) esitab spirituaalse ja teoloogilise väljakutse nii tänapäeva katoliiklastele kui ka luterlastele.

Peatükid I–II

Peatükkidest ülevaadet andes peatun pisut pikemalt esimesel ja teisel peatükil, mis aitavad luua mõistmishorisonti. Ülejäänud peatükke tutvustan lühidalt vaid niivõrd, et saaks nähtavaks dokumendi kui terviku mõttekäik.

Esimene peatükk kannab pealkirja „Reformatsiooni aastapäeva tähistamine oikumeenia ja globaliseerumise ajastul“ (lk 11–14, § 4–15). Selles visandatakse mõningaid nüüdisaegse konteksti tunnusoone, mis on uued ja eristavad väga oluliselt reformatsiooni 500. aastapäeva varasematest suurtest aastapäevadest. Muutunud konteksti eripärad tähendavad nii uusi võimalusi kui ka ülesandeid.

Mida tähendas juba varakult protestantliku reformatsiooni sümboliks kujunenud 31. oktoober konfessionaalse konflikti ja vastandumise ajastul? Vastus lühidalt: see oli ühelt poolt – luterlaste poolt – kiriku evangeelse kaju algusesaamise, selle olemasolu ja õigustatuse tähistamine, millega kaasnes kriitika roomakatoliku kiriku vastu. Teiselt poolt – katoliiklaste poolt – oli see süüdistus, et luterlased on lõõnud lahku tõelisest kirikust ja põlgavad Kristuse evangeeliumi. (Vt KO § 5) Kummagi kiriku jaoks andis reformatsiooni aastapäev seega kinnitust iseenda identiteedile ja õigustas lõhet teineteise vahel. Aastal 2017 toimus reformatsiooni suuraastapäev esimest korda oikumeenilisel ajastul. Ma juba nimetasin luterlaste ja roomakatoliiklaste dialoogi 50. aastapäeva. Luterlaste ja katoliiklaste suhtlus ning vastastikune mõju on loomulikult toimunud ka mitmesugusel muulgi viisil ega ole taandatav ametlikule kahepoolsele teoloogilisele kõnelusele. Igatahes, nagu dokument aastal 2013 nendib, ollakse aastakümneid väldanud oikumeenilise liikumise tulemusel olukorras, kus

⁵ Originaalis on kasutatud sõna „*appropriation*“; eestikeelne tõlge on eksitav („asjakohastada“).

luterlastel ja katoliiklastel on „tekkinud soov tähistada 2017. aastat koos“ (KO § 7).

See muutus tähendab ülesannet näha vaeva, et jõuda uue, ühise lähenemiseni reformatsioonile ja selle aastapäevale. (Vt KO § 8) Ei ole võimalik lihtsalt korrata ühe või teise poole varasemaid kirjeldusi reformatsiooni kohta, mis peegeldavad luterliku ja katoliku vaatepunkti eraldatust ja sageli ka vastandumist. Nii on need minevikukirjeldused tihti konfliktlikult süvendanud ja viinud vahel isegi vaenulikkuseni. Viis, kuidas reformatsiooni mäletatakse ja sellele mõeldakse, mõjutab aga kirikutevahelisi suhteid ka tänapäeval. Seetõttu on reformatsiooni aastapäeva ühine oikumeeniline tähistamine väga oluline, kuid ka keeruline. Dokument konstateerib: sõna „reformatsioon“ seostub kõigest hoolimata isegi veel tänapäeval paljude katoliiklaste jaoks eelkõige „kiriku lõhenemisega“, samas kui paljude luterlaste jaoks signaleerib see eelkõige evangeeliumi taasavastamist, usuveendumust ja vabadust. (KO § 9) Selleks et neid vastandlikke perspektiive suhestada ja suhtlema aidata, on vältimatult vaja liik võtta tõsiselt mõlemat lähtepunkti. (KO § 9)

Veel reflekteerib esimene peatükk uue kontekstiga ühenduses seda, mismoodi mõjutab ja peaks mõjutama reformatsiooni aastapäeva tähistamist aastal 2017 oluline asjaolu, et kristlus on viimase sajandi jooksul muutunud üha üleilmsemaks ning et järjest on kasvamas lõunapoolkera kristlaste osakaal ja tähtsus. Samuti puudutatakse seda, kuidas mõjutab reformatsiooni 500. aastapäeva tähistamist see, et põhjapoolkeral kristlaste arv kahaneb ja et inimesed lahkuvad kirikutest või unustavad oma kirikliku traditsiooni. (Vt KO § 10–11) Reformatsiooni aastapäeva tähistamise muutunud konteksti iseloomustatakse ühenduses kristlusesse uusi rõhuasetusi toonud nelipühi- ja muude karismaatiliste liikumistega, (vt KO § 14) aga ka ühenduses religioosse paljususega, mis iseloomustab tänapäeval kristlaste elukeskkonda üle maailma (vt KO § 15).

Teine peatükk kannab pealkirja „Uusi perspektiive Martin Lutherile ja reformatsioonile“ (KO lk 15–20, § 16–34). Lähtekohana deklareeritakse: „Möödunud ei saa muuta, kuid see, mida minevikust mäletatakse ja kuidas, võib aja möödudes muutuda.“ (KO § 16) Ühenduses reformatsiooni aastapäevaga ei saa katoliiklaste ja luterlaste jaoks olla ülesandeks mineviku muutmine, ajaloo ümberkirjutamine. Küll aga on ülesanne kõnelda ajaloost teisiti, (vt KO § 16) jutustada oma ajaloost uuel viisil

(vt KO § 17) – mitte konflikti ja vastandumise võtmes. Põhjuseid selliseks suunamuutuseks on palju. Sissejuhatavalt nimetatakse mitmesuguseid tegureid, mis on toonud katoliiklasi ja luterlasi üksteisele lähemale (vt KO § 17; vrd § 7): perekondlikud sidemed kahe kiriku liikmete vahel, koostöö diakoonilis-karitatiivse teenimise vallas, ühine vastupanu türanniale mitmel pool maailmas. Süvenenud kokkupuuted on muutnud teineteise taju ning on andnud uue tõuke oikumeenilisteks dialogideks ja edasiseks teoloogiliseks uurimistööks.

Oikumeeniline liikumine on tinginud suunamuutuse ka selles, kuidas tajutakse reformatsiooni. Uusi perspektiive tutvustav peatükk käsitleb hiliskeskaja uurimise panust, mis on mitmeti teisendanud arusaamist reformatsiooniajast ja ajendanud revideerima nii traditsioonilisi protestantlikke kui ka katoliiklikke käsitlusi. Käsitletakse kahekümnenda sajandi katoliiklikku Lutheri isiku ja teoloogia uurimist. Käsitletakse luterlike ja katoliiklike teoloogide oikumeenilisi ühisprojekte, mis tegelesid ühel või teisel moel otseselt reformatsiooniajaga ning päädsid 1999. aastal Luterliku Maailmaliidu ja Rooma-Katoliku Kiriku poolt allkirjastatud „Ühisavaldusega õigeksmõistuõpetusest“. Ühisavalduses kinnitatakse üksmeelt või konsensust õigeksmõistuõpetuse põhitõdedes – niiis just selles õpetuses, mis oli reformatsiooniajal keskne vaidlusteema ja üks vastastikuse hukkamõistmise põhjus. Alapeatükina antakse ülevaade arengujoontest nii katoliikluses kui ka luterluses, mis on aidanud kaasa sellele, et on avanenud uued perspektiivid Lutherile ja reformatsioonile. Katoliikluse puhul rõhutatakse iseäranis Vatikani II kirikukogu impulssi ning luterluse raames olulisi arenguid Lutheri uurimises. Viimaks selgitatakse oikumeeniliste kõneluste tähtsust ning meetodit (vt KO § 32–34).

Peatükid III–VI

Järgmistest „Konfliktist osaduseni“ peatükkidest liigun üle kiiresti, et vaid mõttekäigu dünaamika silme ette saada.

Kolmas peatükk on luterlaste ja katoliiklaste ühiselt jutustatud „Ajalooline lühikokkuvõte luterlikust reformatsioonist ja katoliiklikust vastusest sellele“ (KO lk 21–36, § 35–90). Alustatakse selgitamisega, mida tähendab sõna „reformatsioon“ (vt KO § 36–39), ning tõstetakse järgemööda esile mõned kõige olulisemad 16. sajandi reformatsiooni

sündmused ja teoloogilised teemad. Pikemalt käsitletakse Trento kontsiili (1545–1563), mis oma otsustega määratles sajanditeks katoliiklaste ja luterlaste suhted, kuid mille „pärandit [tuleb] vaadata tänapäeval läbi Teise Vatikani kontsiili (1962–1965) tulemuste“ (KO § 90). Vatikani II kirikukogu „tegi võimalikuks katoliku kiriku osalemise oikumeenilises liikumises ning laskis jätta selja taha reformatsioonijärgse aja poleemilise õhustiku“ (KO § 90).

Neljas peatükk on kaugelt kõige mahukam (KO lk 37–74, § 91–218). Katoliiklased ja luterlased annavad selles ühiselt ülevaate mõningatest „Martin Lutheri teoloogia põhiteemad[est]“, nihutades need „luterlaste ja roomakatoliiklaste dialoogi valguses[se]“⁶. Osutades sissejuhatavalt Martin Lutheri sügavale juurdumisele hiliskeskajas, patristilises traditsioonis, monastilises ja müstilises teoloogias, keskendub peatüki põhiosa neljale sajandeid vastasseise põhjustanud teemale, mida on alates 1967. aastast luterlaste ja katoliiklaste dialoogis põhjalikult käsitletud: õigeksmõistmine, armulaud, amet, Pühakiri ja traditsioon. Ühenduses igäuhega esitatakse Lutheri arusaam, kirjeldatakse kaalutlusi, mis on olulised katoliiklastele, ning näidatakse, „kuidas oikumeenilises dialoogis on Lutheri teoloogia pandud vestlusse katoliku õpetusega“ (KO § 95). Seejuures rõhutatakse ühist arusaama ning osutatakse alles jäävatele eriarusaamadele. (Vrd KO § 95) Nõnda koondab ja talletab peatüki põhiosa katoliiklaste ja luterlaste senise dialoogi põhitulemusi. Peatüki lõpetavad aga kaks lühikest, kuid minu hinnangul üliolulist alapeatükki, mis suunavad vaate ühenduses oikumeeniliste kõnelustega tulevikku: „Pilk ettepoole: Evanageelium ja kirik“ ning „Konsensuse poole“.⁷

Viies ja kuues peatükk on lühikesed. Viies peatükk kannab pealkirja

⁶ Vrd IV peatüki pealkiri.

⁷ Uurimusdokumendi sisukord on eestikeelses väljaandes kahetsusväärsel kombel kahes väga olulises kohas puudulik (ühel juhul originaali enda tõttu). Esiteks on just need IV peatüki kaks viimast tulevikku vaatavat alapeatükki jäänud raamatu sisukorrast välja. Ingliseelse originaali sisukorras on nimetatud kõik alapeatükid õigesti, kuid eksitavalt on jäetud mulje, nagu eristuksid esimene ja teine alapeatükk ülejäänutest. Sisuliselt kohasem oleks liigendada alapeatükid kolme rühma: esimesed kolm, neljas kuni seitsmes, viimased kaks. Teiseks puuduseks on, et nii ingliskeelses originaalis kui ka eestikeelses tõlkes puuduvad sisukorras III peatüki viimased kolm alapeatükki, mis ehitavad silla reformatsiooniaja konfliktist Vatikani II kirikukoguni. (Saksakeelses väljaandes on see viga parandatud.)

„Kutsutud tähistama reformatsiooni aastapäeva ühiselt“⁸ (KO lk 75–81, § 219–237). Esmalt tõstetakse esile ristimist. „[Ristimise kaudu] [KO § 219; kohendatud tõlge T.-A. P.] [on] katoliiklased ja luterlased ... seotud üksteisega kui Kristuse ihu liikmed“ (KO § 221). „Reformatsiooni algust ühiselt meenutades võetakse oma ristimist tõsiselt.“ (KO § 221) Ristimine on nii ühtsuse kui ka ühise tähistamise alus. Seejärel käsitletakse lähemalt elemente või mõõtmeid, mis kuuluvad ühise aastapäeva ettevalmistuse ja tähistamise juurde: evangeeliumis jagatud rõõm, põhjused mureks ja kurbuseks, palve ühtsuse pärast, hinnang minevikule, katoliiklaste patutunnistus kiriku ühtsuse osas, luterlaste patutunnistus kiriku ühtsuse osas.

Kuues ja ühtlasi viimane peatükk sõnastab „Viis oikumeenilist imperatiivi“ (KO lk 82–84, § 238–245) 2017. aasta ühiseks tähistamiseks. Need on seotud vastastikuse mõistmisega, et „kuulutakse Kristuse ühte ihusse“, et „kuueteistkümnenda sajandi võitlused on läbi“, et „[s]eljataha on jäänud põhjused üksteise usku vastastikku hukka mõista“ (KO § 238).

„KONFLIKTIST OSADUSENI“ LÄHTEKOHAD, MEETOD JA EESMÄRK

Artikli esimeses osas andsin uurimisdokumendist ülevaate. Teises osas arutlen kriitiliselt selle lähtekohtade, meetodi ja eesmärgi üle ning kommenteerin mõningaid dokumendi rõhuasetusi. Mõttekäigus selgineb ühtlasi see, kuidas üldse võiks oikumeenilist liikumist, k.a oikumeenilist diaalooi mõista.

Lähtekohad – teispooll vastandumise hermeneutikat

Luterlaste ja katoliiklaste ühisdokumendi „Konfliktist osaduseni“ koostamise ajendiks oli lähenev 1517. aasta 500. aastapäev koos tõdemusega, et sama 2017. aasta tähistab ühtlasi 50 aasta möödumist oikumeeniliste kõneluste algusest katoliiklaste ja luterlaste vahel. Oluline on minu hinnangul see, et dokument oma põhisisus ei esita meile tegelikult mitte midagi originaalset ja täiesti uut, vaid kujutab endast pigem omamoodi kokkuvõtet sellest ühisest „oikumeenilisest teekonnast“ (KO § 98; vrd

⁸ Pealkirja kohendatud tõlge – T.-A. P. Vt selle kohta käesoleva artikli kolmanda osa alalõiku „Reformatsiooni 500. aastapäeva ühine tähistamine“.

§ 244). Samas kasutatakse ligi pool sajandit väldanud oikumeenilise dialoogi ja uurimistöö vilju selleks, et anda vastus uuele küsimusele – küsimusele, mis on seotud ajaloo kontingentsusega: kuidas ikkagi suhestuda oikumeeniliselt vastutustundlikult reformatsiooni 500. aastapäevaga? Kuidas mõtestada ja tähistada reformatsiooni 500. aastapäeva, pidades silmas aastakümnetepikkust ühist oikumeenilist teekonda? Selline küsimuseasetus on uus, ehkki vastus löikab senise oikumeenilise teekonna vilju (vrd Kasper 2009). Võiks ütelda, et senise oikumeenilise töö tulemuste kandevõime pannakse proovile: luterlaste ja katoliiklaste suhte iseloomu eripära näitlikustatakse ja konkretiseeritakse ettepaneku najal, kuidas ühiselt suhtuda reformatsiooni 500. aastapäeva ja seda tähistada. Artikli esimeses osas on mainitud, et reformatsiooni ja selle aastapäeva mõistmisega ühenduses oli sajandeid traditsiooniks ja valitsevaks vastandumise hermeneutika. Dokument „Konfliktist osaduseni“ näitab minu hinnangul hästi ja õigusega, et selle traditsiooni jätkamine oleks tänapäeval anakronistlik ja vastutustundetu.

Meetod – oikumeenilise kõneluse iseloomust

Oikumeeniline teekond – teekond konfliktist osaduseni – sai luterlaste ja katoliiklaste vahel alguse vahetult peale Vatikani II kirikukogu. Dokument kõneleb „katoliikliku teoloogia uuenemisest“ (KO § 27; vt lähemalt § 26–28; § 90). See avas muu hulgas oikumeenilisi perspektiive, mis olid seni paistnud võimatud ja töid kaasa roomakatoliku kiriku sisenemise oikumeenilistesse dialoogidesse. Just oikumeeniliste kõneluste tähtsust oikumeenilise teekonna instrumendina rõhutab dokument korduvalt. Mismoodi dokument neid kõnelusi – nende kõneluste meetodit – iseloomustab? Igal juhul peegeldub selles igati loomulik ja õigustatud tõdemus, et ka arusaamine oikumeeniliste kõneluste protsessist on läbinud aastakümnete jooksul teatava dünaamika. Võimalusi on ju erinevaid. Nende üle on kriitiliselt arutletud ja vaieldud, eriti just ka viimasel kahel kümnendil (vrd Meyer 1996; Körtner 2005; Oberdorfer 2009; Schwöbel 2003; Hietamäki 2010). Minu hinnangul sisaldab ühisdokument „Konfliktist osaduseni“ väga selgelt selliseid kirjeldusi oikumeenilisest dialoogist, mis neid arutelusid arvestab ning suudab seetõttu õppida ja hoiduda teatavast ühekülgisusest ja naiivsusest.

Seega, lisaks sellele, et dokumendist saab teada, kuidas roomakato-
liiklaste ja luterlaste ühiskomisjon vaatab üheskoos tagasi XVI sajandi
sündmustele; lisaks sellele, et saab teada, kuidas ühiselt esitatakse Mar-
tin Lutheri teoloogiat; lisaks sellele, et saab teada, kuidas esitatakse luter-
laste ja roomakato-liiklaste oikumeenilise diskussiooni seniseid tulemusi
ja seisu – niisiis, lisaks kõigele eelnimetatule saab dokumendi najal õppida
tundma, millisel kombel võiks ligi pool sajandit väldanud dialoogikoge-
muse valguses sõnastada seda, mis oikumeenilisel kõnelusel toimub või
peaks toimuma. (Vt KO § 32–34; § 91–93; § 123; § 17) Selles seoses tõs-
tan esile ja kommenteerin kolme olulist momenti.

Esiteks: dokument rõhutab, et dialoogis osalejate jaoks on siduvad
oma kiriku õpetused, kuna – vastavalt kummagi poole enda veendumu-
sele – väljendavad need usu tõde. (Vt KO § 32) Kommenteerin: vastutus-
tundlik kõnelus saab olla üksnes selline, kus kumbki pool kõneleb oma
kiriku jaoks siduvast õpetusest lähtudes. Oikumeeniline dialoog ei tähen-
dada seda, et pooled peaksid oma kiriku kehtiva õpetuse suhtes minema
kompromissidele. Oikumeeniline kõnelus saab olla viljakas üksnes siis,
kui oma kiriku kehtivat õpetust võetakse tõsiselt. Seetõttu ei ole oikume-
enilised kõnelused – ja ka nende tulemused – rangelt võttes iseloomustata-
vad kui „kokkulepped“, kui „kompromissid“. Oikumeeniline kõnelus ei
tähenda lehmakauplemist. Seda ei ole õige kujutleda nii, et üks pool peaks
või mõlemad pooled peaksid ühisosa leidmise või loomise nimel oma õpe-
tuse hülutama.

Teiseks: õpetustes ilmneb suuri ühtelangevusi, kuid nende sõnastu-
sed võivad erineda või olla isegi vastandlikud. Ühisosad teevad dialoogi
võimalikuks. Väljendusviisi erinevus teeb dialoogi hädavajalikuks. (Vt
KO § 32) Dialoogi käigus võib saada nähtavaks, „et partnerid räägivad
erinevaid keeli ja mõistavad sõnade tähendust erinevalt; nad tõmbavad
piirjooni mõistete vahel erinevalt ja mõtlevad erinevaid mõttemudeleid
kasutades. Kuid eriarvamus väljenduses pole mitte alati eriarvamus asjas
eneses“ (KO § 33). Kommenteerin: dokument rõhutab seega, et dialoogis
on tähtis õppida eristama õpetuse asja ja õpetuse vormelit. Eristamine ei
ole lahutamine.

Kolmandaks: dokument iseloomustab oikumeenilist dialoogi prot-
sessina, mille käigus toimub eemaldumine mõttemustritest, mis kasvavad
välja erinevustest konfessioonide vahel ning rõhutavad neid. „Dialoogis

vaatavad partnerid ... esmalt, mis on neil ühist, ning alles siis kaaluvad nad oma erinevuste tähenduslikkust. Siiski ei jäeta erinevusi tähelepanuta ega suhtuta neisse ükskõikseks, sest „oikumeeniline dialoog tähendab ... üheskoos kristliku usu tõe otsimist.“ (KO § 34) Kommenteerin: oikumeenilises dialoogis võetakse poolte erinevusi ja eripärasid tõsiselt. Need ei ole ükskõik. Kuid esmalt on tähelepanu all – ja seega ka rõhutatud – ühine. Arvestades seda, mis sai enne öeldud poolte jaoks siduva õpetuse kohta, on selge, et ühist näeb kumbki pool oma eripärasest konfessionaalsest vaatepunktist. Niisiis, ligipääs ühisele ja ühise tunnustamisele on vahendatud läbi kummagi poole eripärase konfessionaalse perspektiivi.⁹ Ühisosa, mis oikumeenilise dialoogi käigus nähtavaks saab, on nõnda rangelt võttes mitte kompromissi karakteriga kokkulepe, vaid selle jaatamine ja tunnustamine, mida nii luterliku õpetuse perspektiivist kui ka katoliku õpetuse perspektiivist avastatakse ja nähakse ühisena. Etterutatavalt paljastan saladuse: see ühine on evangeelium Jeesusest Kristusest. Selle juurde tulen artikli kolmandas osas tagasi. Siinkohal on aga oluline, et oikumeeniline dialoog kui selline on tunnistus sellest, et kristliku usu tõde – kolmainu Jumal – ei ole kummagi poole valduses. Kumbki pool ei kehasta oma eripära faktilisuses kristliku usu tõde ammendavalt ja terviklikult. Seetõttu ei saa ka eirata erinevusi ja olla nende suhtes ükskõikne, ehkki ühe või teise erinevuse lähemal uurimisel võib nende kaal ja staatus avaneda uues valguses. Oikumeeniline dialoog on protsess, mille käigus üheskoos liigutakse ja kasvatakse kristliku usu tõe tunnetuses.

Eesmärk – eristav üksmeel ja kirikute osadus

Katoliiklaste ja luterlaste ühises uurimisdokumendis talletud dialoogitulemused kätkevad endas visiooni dialoogi eesmärgist. Sisuliselt on seejuures orientiiriks õigeksmõistuõpetus ja ühiselt selle kohta tehtud avaldus.

„Ühisavaldus õigeksmõistuõpetusest“. Dokumendis „Konfliktist osaduseni“ on eriliselt kaalukas koht „Ühisavaldusel õigeksmõistuõpetusest“

⁹ „Konfliktist osaduseni“ iseloomustab kummagi poole oikumeenilisi teolooge järgmiselt: nad „on otsustanud kõnelustes mitte vestluspartneri kulul oma konfessiooni õigust nõuda, vaid erinevustes ja isegi vastasseisudes ühisosa otsida ning selliselt kirikuid lahutavaid erinevusi ületada“ (KO § 17).

(1997)¹⁰. Võiks isegi ütelda, et dokumendi mõttekäiku tervikuna vaadates on ühisavaldusel suisa võtmeroll. (Vrd KO, Eessõna, 8–9) Mitmel põhjusel pole see üllatav. On ju ühisavaldus senise dialoogi hilisest faasist, s.t eeldab aastakümneid väldanud oikumeenilisi kõnelusi ja uurimistööd ning võtab selle kokku. Lisaks on „Ühisavaldusel õigeksmõistuõpetusest“ eristaatus võrreldes ülejäänud luterliku ja roomakatoliku ühtsuse komisjoni ühisavaldustega, kuna see läbis kirikutes erilise ametliku menetlusprotsessi ja seda kinnitasid 1999. aasta usupuhastuspühal Wittenbergis „Ühise ametliku seisukohavõtu“¹¹ allkirjastamisega Luterliku Maailmaliidu ja Rooma-Katoliku Kiriku ametlikud esindajad. Tegu on dokumendiga, mis käsitleb luterliku kiriku õpetuse ja teoloogia jaoks fundamentaalse tähtsusega õpetust, mis sõnastab arusaamist evangeeliumist. Just see õpetus osutus XVI sajandi reformatsioonis üheks peamiseks konfliktiks, vastastikuse hukkamõistmise ning kirikulõhe ajendiks. (Vrd § 122)

Diferentseeriv konsensus kui dialoogi tulemus. Teoloogilistest põhiteemadest esimesena käsitleb „Konfliktist osaduseni“ just nimelt õigeksmõistuõpetust. Selle üle toimunud oikumeenilise dialoogi ja uurimistöö tulemuste kirjelduse aluseks ongi „Ühisavaldus õigeksmõistuõpetusest“. Siinkohal tahan tõsta esile üksnes mõistet, mille abil „Konfliktist osaduseni“ iseloomustab dialoogi tulemust. Ühisavaldus talletab luterlaste ja roomakatoliiklaste „diferentseerivat konsensust“ (KO § 123; vt ka § 138)¹², mis maakeeli võiks olla „eristav üksmeel“, „üksmeel, mis eristab“. Mida tähendab „eristav üksmeel“, mida ühisavaldus esitab? Osundan

¹⁰ Eesti keeles ilmunud kogumikus Kaldur, Kurg *et al.* 2006: 114–132.

¹¹ See „Ühine ametlik seisukohavõtt“ („Official Common Statement by the Lutheran World Federation and the Catholic Church“) koos lisaga („Annex to the Official Common Statement“) on „Ühisavalduse õigeksmõistuõpetusest“ staatuse mõistmiseks ja hindamiseks hädavajalik, ehkki eesti keeles seda seni kahjuku ei ole. Siia lisandub kolmanda erilist tähelepanu vääri ühepoolse dokumendina Rooma-Katoliku Kiriku vastus ühisavaldusele („Response of the Catholic Church to the Joint Declaration of the Catholic Church and the Lutheran World Federation on the Doctrine of Justification“). Nende dokumentideni jõuab kõige lihtsamalt Kristliku Ühtsuse Edendamise Paavstliku Nõukogu kodulehe rubriigi „Lutheran World Federation“ kaudu: http://www.vatican.va/roman_curia/pontifical_councils/chrstuni/sub-index/index_lutheran-fed.htm (29.01.2018). Suur teaduslik väljaanne, mis dokumenteerib üksikasjalikult ja laialdaselt ühisavalduse tekke- ja vastuvõtuprotsessi: Hauschildt *et al.* 2009.

¹² Eestikeelses väljaandes on „*differentiating consensus*“ tõlgitud ekslikult „diferentseeritud konsensuseks“.

dokumenti „Konfliktist osaduseni“: ühisavaldus „[esitab] diferentseerivat konsensust, mis koosneb ühistest seisukohtadest koos kummagi poole erinevate rõhuasetustega, samas kinnitades, et erimeelsused ei muuda ühisosasid kehtetuks. See on seega konsensus, mis ei välista erinevusi, vaid just sisaldab neid selgesõnaliselt“. (KO § 123) Esitades selgesõnaliselt nii ühiseid seisukohti kui ka erinevusi, teeb ühisavaldus nähtavaks, et „esitatud erinevused“ ei ole enam õpetuslike hukkamõistmiste ajendiks. Oikumeenilise dialoogi ja teoloogilise uurimistöö tulemusel on võimalik tõdeda, et kummagi kiriku õigeksmõistuõpetuses on erinevusi, kuid need ei lahuta katoliiklasi ja luterlasi.¹³

Kirikute osadus ehk kirikuosadus. Luterlased on seega suhtes roomakatoliiklastega avastanud ja tunnustanud diferentseerivat üksmeelt arusaamises õigeksmõistust, s.t arusaamises evangeeliumist.¹⁴ Diferentseeriv üksmeel arusaamises evangeeliumikohasest armulauast ja ristimisest oli saanud nähtavaks juba varasemate oikumeeniliste dialoogide ja uurimistöö käigus. Luterlikust vaatepunktist tähendab see seda, et hoolimata mitmelaadilistest erinevustest nii õpetuses kui ka korras, on luterlaste jaoks juba praegu – ja see tähendab ühepoolselt – teoloogiliselt vastutus-tundlik täielikult tunnustada roomakatoliku kirikut kirikuna ka teoloogilises mõttes. Luterlikust vaatepunktist paistab seega tee avatud, et elada ja süvendada seda avastatud osadust kirikute vahel.

Luterlikust perspektiivist seisneb kiriku ühtsus üksteist vastastikku kirikutena tunnustavate kirikute osaduses (vrd Luterlik Maailmaliit 2017: 268–271; Evangeelsete Kirikute Osadus Euroopas 2016: ptk 3; Kõnelused Briti ja Iiri anglikaani kirikute ning Põhjamaade ja Baltimaade luterlike kirikute vahel: Porvoo ühisavaldus 1996: § 21–28). Üksteise avastamine ja tunnustamine kirikutena, s.t Jeesuse Kristuse kiriku osana, tähendab ülesannet seda kiriku ühtsust – seda kirikute osadust – elada, kujundada, süvendada.

Selle sihini – üksteise vastastikuse täieliku tunnustamiseni kirikutena – ei ole luterlased ja katoliiklased jõudnud. Nagu „Konfliktist osaduseni“

¹³ Vrd Ühisavaldus õigeksmõistuõpetusest 2006: § 5.

¹⁴ „Õiget arusaama evangeeliumist on reformatsiooni isad väljendanud õigeksmõistuõpetuses.“ (Euroopa reformatoorsete kirikute konkordia 2013: 600 [lõik 8]). Vt kontekstina *ibid.*, 599–600 (lõigud 6–12 ptk „II. Ühine arusaam evangeeliumist“).

eessõnas üteldakse: „Järgnev tekst kirjeldab teed „konfliktist osaduseni“ – teed, mille siht on saavutamata. Siiski, Luterlaste – Roomakatoliiklaste Ühtsuse Komisjon on võtnud tõsiselt paavst Johannes XXIII sõnu, „see, mis meid ühendab, on suurem kui see, mis meid lahutab.“ (KO, Eessõna, 8)

Niisiis, dokumendi „Konfliktist osaduseni“ pealkiri osutab oikumeenilisele teekonnale – teekonnale, millele oikumeenilised kõnelused on andnud ja annavad hädavajaliku panuse; teekonnale, mis kindlasti ei saa olla ega peagi olema üksnes sirgjooneline ja tagasilöökideta. Dokument näitab suurepäraselt vastastikuse mõistmise ja üksteise tunnustamise kasvamist, kuid selge on, et „vajadus jätkuva oikumeenilise dialoogi ning vastastikuse mõistmise järele jääb“ (KO § 92). Lisan, et kirikutevaheline teoloogiline kõnelus jääb jätkuvalt vajalikuks ka kirikuosaduse olukorras, s.t olukorras, kus kirikud üksteist vastastikku täielikult kirikutena tunnustavad. Teoloogiline arutelu ja kõnelus on kirikute osaduse teostumise elementaarne osa.

„KONFLIKTIST OSADUSENI“ OIKUMEENILINE TÄHENDUS

Dokumendi eesmärki kirjeldades pöörasin eelnevas peajasjalikult tähelepanu dialoogi eesmärgile kitsamas tähenduses – „eristavale üksmeelele“. See oikumeenilise dialoogi tulemust väljendav vormel ei ole aga eesmärk iseeneses. Nii on eespool juba ka vihjatud, kuidas võiks oikumeeniliste püüdluste sihti näha luterlikust perspektiivist.

Artikli kolmanda ja ühtlasi viimase osa esimeses pooles vaatan natuke üldisemalt uurimisraporti dokumendi „Konfliktist osaduseni“ sõnumit. Küsin, kuidas vaatab tulevikku dokument, mis lokaliseerib luterlased ja katoliiklased omavahelises suhtes teelolijatena – rõhutan: päris ammuste ja seega päris lähedaste teelolijatena. Kuidas sõnastab ja mõtestab „Konfliktist osaduseni“ mõningaid lähemaid konkreetseid samme teel nähtava ühtsuse poole ehk teel osaduse poole? Reformatsiooni 500. aastapäeva ühist tähistamist ei näe dokument igal juhul sellel teel takistusena, vaid vastupidi – esitleb seda töötusrikka võimalusena. Teises pooles asetan raporti „Konfliktist osaduseni“ laiema oikumeenia horisondile, mis

haarab kaasa enam kui vaid luterlaste ja katoliiklaste suhte, ning seon selle sõnumi otseselt ka oikumeenilise maastiku ja olukorraga Eesti kontekstis.

Oikumeenilise liikumise eesmärk. Luterlased ja katoliiklased on teel eesmärgi poole, mida minu hinnangul iseloomustatakse väga asjakohaselt ja ilusasti Luterliku Maailmeliidu ja Rooma-Katoliku Kiriku „Ühises ametlikus seisukohavõtus“, mille allkirjastamisega kiideti kahepoolset heaks „Ühisavaldus õigeksmõistuõpetusest“. See eesmärk on „täielik kirikuosadus, ühtsus erisugususes, milles järelejäävad erinevused [on] „lepitatud“ ja neil ei ole enam lahutavat jõudu“¹⁵.

Vajadus jätkata dialoogi kirikumõistmise üle. Nagu sedastab dokument „Konfliktist osaduseni“, on oikumeeniline dialoog mitte ainult „aidanud katoliiklastel paremini mõista Martin Lutheri teoloogiat“, vaid see dialoog „koos ajaloolise ja teoloogilise uurimistööga“ on aidanud „luterlastel ja katoliiklastel paremini mõista teineteise õpetusi, üksmeele peamisi punkte, samuti teemasid, mis vajavad jätkuvaid kõnelusi“ (KO § 211). Esile tõstetakse temaatika, mis on seotud õpetusega kirikust.

Kõneluste käigus on tulnud välja „selge konsensus, et õigeksmõistuõpetus ja õpetus kirikust kuuluvad kokku“ (KO § 216)¹⁶. Ühiselt mõistetakse „õigeksmõistmist ja Kirikut kolmainu Jumala tööna, mida saab õigesti vastu võtta üksnes usus temasse“ (KO § 217).¹⁷ Juba toimunud kõneluste käigus on kiriku mõistmise osas tehtud küll „märkimisväärseid edusamme“, kuid jätkuvaid kõnelusi – kõnelusi, mis arvestavad juba tehtud olulise tööga – vajavad sellised teemad nagu „kiriku nähtavuse ja nähtamatuse suhe, ülemaailmse ja kohaliku kiriku suhe, kirik kui sakrament, sakramentaalse ordinatsiooni vajalikkus kiriku elus ja piiskopiks pühitsemise sakramentaalne iseloom“ (KO § 218). Jätkata kõnelusi kiriku üle on dokumendi sõnul pakiline ja hädavajalik, „sest katoliiklased ja luterlased pole kunagi lakanud tunnistamast üheskoos usku „ühte,

¹⁵ „[F]ull church communion, a unity in diversity, in which remaining differences would be „reconciled“ and no longer have a divisive force“ (Official Common Statement by the Lutheran World Federation and the Catholic Church: lõik 3).

¹⁶ Väga selgelt ja ilusti saab see nähtavaks ka eessõnas, vrd KO, Eessõna, 7–8.

¹⁷ Tsiteeritud fraas on väljavõte dokumendist Church and Justification. Understanding the Church in the Light of the Doctrine of the Justification: lõik 5.

pühasse, katoolsesse ja apostlikku kirikusse““ (KO § 218).

Dokument tervikuna aitab mõista juba toimunud oikumeeniliste kõneluste ja teoloogilise uurimistöö tähtsust ja vilju ning annab sõnumi, et jätkuvad kõnelused ja pingutused vastastikuse mõistmise nimel on hädavajalikud. Vaadates tulevikku, tuvastatakse konkreetse ülesandena jätkata dialoogi kirikumõistmisega seonduva üle.

Reformatsiooni 500. aastapäeva ühine tähistamine. Konkreetne lähituleviku samm, millele „Konfliktist osaduseni“ osaduse teel keskendub, kasvab välja taipamisest, et evangeelsed luterlased ja roomakatoliiklased on „Kutsutud tähistama reformatsiooni aastapäeva ühiselt“. Nii kõlab V peatüki pealkiri.¹⁸ Väljendi „kutsutud“ kasutamist tuleks minu hinnangul mõista osutavana sellele, et kutse subjektiks või esitajaks on tegelikult Kristus ise. Igal juhul rõhutab dokument – viitega ka Vatikani II kirikukogule –, et katoliiklased ja luterlased on üksteisega seotud – ristimise kaudu seotud – kui Kristuse ihu liikmed (KO § 211; vrd ka § 210). Nii ollakse ühiselt osa Kristuse ihust. Seega, ehkki luterlaste ja katoliiklaste osadus täieliku kirikuosaduse mõttes ei ole asi tegelikkuses, vaid lootuses, ollakse siiski juba osaduses, mis on ebatäielik. See Kristuses juba kingitud osadus tähendab, et seistakse üheskoos ühisel teel ning ollakse kutsutud liikuma sel teel edasi.

Dokument „Konfliktist osaduseni“ näitab hoolikalt ja ilmekalt, et reformatsiooni 500. aastapäeva ühine tähistamine on teoloogiliselt vastutustundlik ja kätkeb endas töötust olla oluline samm teel evangeelsete luterlike kirikute üleilmse osaduse ja roomakatoliku kiriku täieliku osaduse ehk nn nähtava ühtsuse suunas. Ühtlasi kirjeldatakse põhijoontes mitut peaelementi, millest ühine tähistamine koosneb.

Väärtuslik ja tervitatav on dokumendi kandev idee, et 500 aasta tagustest sündmustest jutustades peaksid luterlased ja katoliiklased seadma „keskmesse ... Jeesuse Kristuse evangeeliumi“ ning võtma „juhtnööriks õigeksmõistuõpetuse, milles väljendub evangeeliumi sõnum“ (KO, Eesõna, 7).

Väärtuslik ja tervitatav on ettepanek, et reformatsiooni 500. aastapäeva ühise tähistamise keskmes peaks olema evangeeliumi tähistamine

¹⁸ Eesti väljaanne: „Kutse ühiseks aastapäeva tähistamiseks“; originaal: „Called to Common Commemoration“ (sks „Zum gemeinsamen Gedenken aufgerufen“).

ja selle edastamine tänapäeva inimestele, „et maailm võiks uskuda, et Jumal annab end inimestele ja kutsub meid osadusse iseenda ja oma kirikuga“ (KO, Eessõna, 8; kohendatud tõlge T.-A. P.).

Väärtuslik ja tervitatav on ettepanek, et reformatsiooni aastapäeva ühine tähistamine kätkeb kahte põhimomenti: me rõõmustame „meie ühise usu“ üle „Jeesuse Kristuse evangeeliumisse“, kuid selle rõõmu „juurde kuulub eristav, enesekriitiline vaade meile endile, mitte ainult meie ajaloos, vaid ka tänapäeval“ (KO, Eessõna, 8; kohendatud tõlge T.-A.P.). Nõnda üteldakse minu hinnangul õigupoolest seda, et reformatsiooni aastapäeva ühine tähistamine on sündmus, kus keskmes on kristliku identiteedi läte ja nähtavaks saab põhidünaamika, mis iseloomustab kristlikku elu nii individuaalsel kui ka osaduslikul tasandil. See aga tähendab ühtlasi seda, et reformatsiooni aastapäeva ühine tähistamine on olemuslikult misjonaarne sündmus.

„Konfliktist osaduseni“ – oikumeeniliselt avatud ja kaasav. Uurimus „Konfliktist osaduseni“ on oikumeeniliselt avatud ja kaasav dokument. Komisjoni töö tulemust kutsutakse uurima kõiki kristlasi – uurima kriitiliselt ja avatud meelega. Kõiki kutsutakse kaasa „teel kõigi kristlaste sügavama osaduse poole“ (vt KO, Eessõna, 9). Nii on mõistetav ja asjakohane, et Eesti kohalik evangeelne luterlik kirik ja kohalik roomakatoliku kirik ei pidanud seda konverentsi kahekesi, vaid kutsusid sellel osalema ka teisi. Hea meel on tõdeda, et kutset võeti kuulda ja konverentsil osalenute arv ületas ootused. Ehkki dokument „Konfliktist osaduseni“ tegeleb luterlaste ja katoliiklaste suhtega, on ju selge, et luterlased ja katoliiklased ei ela maailmas kahekesi ning nende kasvamine osaduses asetub avaramatesse raamidesse, teekonnale kõigi kristlaste sügavama osaduse poole. Kindlasti saab uurimust „Konfliktist osaduseni“ lugeda viljakalt ühenduses küsimusega, mida võiks sellest õppida luterlaste või katoliiklaste suhte ja dialoogi kohta teiste kirikutega. Söandan aga arvata, et luterlaste ja katoliiklaste dialoogi näitest on võimalik leida innustavat ja abistavat suhtluseks ja dialoogiks ka hoopis teiste poolte vahel. Igatahes „Viis oikumeenilist imperatiivi“ (vt KO ptk VI), millega „Konfliktist osaduseni“ lõpeb, väärivad läbimõtlemist juhatusena mitte ainult luterlaste ja katoliiklaste suhtluseks, vaid kristlastevaheliseks suhtluseks üldse.

„Ühisavaldus õigeksmõistuõpetusest“ ja eklesioloogilised kõnelused avaramal oikumeenilisel horisondil. Avarama oikumeenilise horisondiga ühenduses tahaksin eespool kõneldut arvestades tõsta esile kaht momenti, millel on potentsiaal avaldada mõju kirikutevaheliste suhete edasisele kujunemisele.

Esiteks, Luterliku Maailmaliidu ja Rooma-Katoliku Kiriku „Ühisavalduse õigeksmõistuõpetusest“, millel on dokumendis „Konfliktist osaduseni“ nii oluline roll, kiitis 2006. aastal heaks Maailma Metodisti Nõukogu (vt The World Methodist Council and the Joint Declaration on the Doctrine of Justification. Methodist Statement). 2017. aasta 5. juulil tegi seda Wittenbergis Reformeeritud Kirikute Maailmaosadus (vt Association of the World Communion of Reformed Churches with the Joint Declaration on the Doctrine of Justification). Juba 2016. aasta 1. aprillil olid üleilmse Anglikaani Osaduse esindajad võtnud Lusakas Sambias vastu resolutsiooni, millega kinnitasid nõustumist dokumendi põhisõnaga (vt Resolution 16.17: Joint Declaration on the Doctrine of Justification). 31. oktoobril 2017 Westminster Abbeys Inglismaal toimunud pidulikul jumalateenistusel esitles Canterbury peapiiskop Justin Welby resolutsiooni Luterliku Maailmaliidu ja Rooma-Katoliku Kiriku esindajatele.

Teiseks, dokument „Konfliktist osaduseni“ osutas kiriku teema käsitlemise olulisele. 2011. aastal oli valminud üleilmse luterlaste ja õigeusklike dialoogi tulemusena dokument „Kiriku müsteerium: Kiriku loomus, atribuudid ja missioon“.¹⁹ 2012. aastal jõudis lõpule pikk protsess, mille tulemusena Kirikute Maailmanõukogu usu ja kirikukorra komisjon sai valmis ning edastas liikmeskirikutele uurimiseks ja hindamiseks dokumendi „Kirik – teel ühise nägemuse poole“ (Kirikute Maailmanõukogu 2013). See koondab endas õigeusu, protestantlikud ja roomakatoliku perspektiivid ning on kaalult võrreldav 30 aastat varem valminud tekstiga „Ristimine, armulaud, amet“ (Ristimine, armulaud ja vaimulik amet 2006²⁰). 2014. aastal valmis üleilmse luterlaste ja reformeeritute dialoogi

¹⁹ „The Mystery of the Church E: The Nature, Attributes and Mission of the Church“. „Kiriku müsteerium“ oli raamteemaks aastatel 2000–2017. Dokumendid leiab Luterliku Maailmaliidu kodulehelt (vt rubriik „Theology & Public Witness: Ecumenical: Orthodox“ <https://www.lutheranworld.org/content/lutheran-orthodox-dialogue> [30.01.2018]).

²⁰ Teksti eestikeelne väljaanne vajaks täiendavat sisulist toimetamist, kuid tehniliselt puuduvad selles nt originaaltekstis sisalduvad kommentaarid nr 18, 21, 26. Pealkirjas

tulemusena dokument „Osadus: kirikuks olemine“ (Communion: On Being the Church 2014). 2015. aastal valmis Luterliku Maailmaliidu kontekstis uurimus „Luterliku osaduse enesemõistmine“ (Luterlik Maailmaliit 2017) ning sai alguse üleilmne reformeeritute ja anglikaanide dialoog, milles käsitletakse osaduse (*koinonia*) olemust (vt International Reformed-Anglican Dialogue Communiqué, 31 October 2015, Kochi, India). Euroopa Evangeelsete Kirikute Osaduse (EKOE) kontekstis valmisid 2018. aasta alguses kirikuosaduse üle väldanud õpetuskõneluse tulemus „Kirchengemeinschaft – Church Communion – Communion Eclésiiale“ ning EKOE ja Kristlaste Ühtsuse Edendamise Paavstliku Nõukogu ühine kiriku- ja kirikuosaduseteemaline raport.²¹ Nagu sellest ülevaatest näha, on eklesioloogiline temaatika – kiriku ja kirikuosadusega seotud temaatika – hetkel aktuaalne ning selle kallal töötatakse erinevate suhete raames ja mitmesugustel tasanditel.

Kirikutevaheline teoloogiline dialoog ja koostöö Eestis. Ma loodan, et uurimisdokument „Konfliktist osaduseni“, mis on nüüd olemas ka eesti keeles, annab impulsi kirikutevaheliste teoloogiliste kõneluste ja ühise teoloogilise töö edendamiseks Eesti kontekstis. Kahepoolsest dialoogist on esimene näide olemas. 2006. aastal algas dialoog Eesti Apostlik-Õigeusu Kiriku ja Eesti Evangeelse Luterliku Kiriku vahel, mis on oluliselt aidanud kaasa kasvõi näiteks sellele, et kaks kirikut teevad alates 2014. aastast teoloogilise kõrghariduse vallas väga tihedat koostööd. Hädavajalik oleks alustada teistegi kahepoolsete dialoogidega ja tõhustada Eesti Kirikute Nõukogu raames toimuvat mitmepoolset teoloogilist dialoogi.

tuleks „ministry“ tõlkida „amet“, kuna dokumendi 3. osa käsitleb ka teenimist, millesse on kutsutud kogu Jumala rahvas. (*Documenta Oecumenica* toimetajaks märgitud Kadri Eliisabet Pöder ei olnud tegelikult kogumiku toimetaja, vaid tõlkis sinna ühe dokumendi, s.o „Leuenbergi konkordia“.)

²¹ 2018. a sügisel Baselis toimunud EKOE 8. täiskogul, kus EELK delegaadina osales peapiiskop Urmas Viilma, otsustati õpetuskõneluse tulemus vastu võtta. Ühisraportile tuginedes algkirjastati pidulikult kahepoolne dokument, mis märgib Rooma-Katoliku Kiriku ja EKOE ametliku dialoogi algust eesmärgiga jõuda kirikute ja kirikuosaduste vastastikkuse tunnustamise ja ühise mõistmiseni. Tekstid ei ole veel trükkis ilmunud; esimese dokumendi koostamisel osalesin ise EELK esindaja ja redaktsioonitoimkonna liikmena. EKOE nõukogule antud vaheraportite vahendusel jälgisin ka teise dokumendi koostamist ja osalesin sellele jooksva tagasiside andmises.

„Konfliktist osaduseni“, reformatsiooni 500. aastapäev ja ühine jumalateenistus. Uurimisdokumendi „Konfliktist osaduseni“ proovikiviks ja selle viljakuse eriliseks märgiks oli juba nimetatud luterlaste ja katoliiklaste ühine reformatsiooni meenutamine ja ühispalvus Lundis 2016. aasta usupuhastuspühal. Meenutan, et selle raames allkirjastasid Luterliku Maailmaliidu president piiskop Munib Younan ja paavst Franciscus ühisavalduse, mille sõnumis peegeldub dokument „Konfliktist osaduseni“ (vt Ühisavaldus katoliiklaste ja luterlaste ühisel reformatsiooni meenutamisel Lundis, 31. oktoobril 2016, 2016)²². Ka Tallinnas 2017. a sügisel toimunud märgilise tähtsusega ühiskonverentsi toimumises oli sel kandev roll. Usupuhastuse 500. aastapäeva puhul tulid eri kirikute esindajad kokku ühiseks teoloogiliseks tööks ja aruteluks. Konverents tipnes ühise palvusega, kus pöördui rõõmsas tänus ja kahetsevas meeleparanduses usu ja usuosaduse läte poole – sillaehitaja poole, kelleks on kolmainu Jumal Jeesuses Kristuses Püha Vaimu väes. „Konfliktist osaduseni“ viimane paragrahv võtab ühenduses reformatsiooniga kokku kirikute ja kristlaste jaoks tähtsaima: „Reformatsiooni algusaegade õige meelespidamine on see, kui ... üheskoos [kuulatakse] Jeesuse Kristuse evangeeliumi ja [lastakse] end uuesti kutsuda osadusse Issandaga. Siis [ollakse] liidetud ühismissioonis, mida kirjeldab *Ühisavaldus õigeksmõistuõpetusest* [lõigus 18]: „... ühine eesmärk on tunnistada Kristust, keda tuleb ainsa vahemehena usaldada üle kõige (1Tm 2:5–6), kelle läbi Jumal Pühas Vaimus end annab ja oma uuendavad annid välja valab“ ...“ (KO § 245; kohendatud tõlge T.-A. P.)

KOKKUVÕTE

Ma interpreteerisin artiklis roomakatoliiklaste ja luterlaste ühist uurimisdokumenti „Konfliktist osaduseni“, mis aitas väga oluliselt kaasa sellele, et reformatsiooni 500. aastapäeva tähistati üle kogu maailma ja ka Eestis oikumeeniliselt. Dokument esitab uurimiseks ja kriitiliseks aruteluks

²² Tolle sündmuse raames allkirjastati ka Rooma-Katoliku Kiriku suurima humanitaarabiorganisatsiooni Caritas Internationalis ja Luterliku Maailmaliidu maailmateenistuse osakonna ühiste kavatsuste deklaratsioon. Vt „Üheskoos lootuses“. Caritas Internationalise ja Luterliku Maailmaliidu maailmateenistuse osakonna ühiste kavatsuste deklaratsioon 2016.

ühiselt jutustatud loo XVI sajandi reformatsiooni sündmustest, ühise vaate Martin Lutheri teoloogiale, ühise kokkuvõtte ja hinnangu luterlaste ja roomakatoliiklaste ligi pool sajandit väldanud oikumeenilise dialoogi tulemustest, seisust ja perspektiividest. Ma väidan aga, et uurimusdokumenti on oluline lugeda ka kui vastust küsimustele, kuidas mõista oikumeenilist dialoogi ja oikumeenilist liikumist ning miks ikkagi ja kuidas selles osaleda. „Konfliktist osaduseni“ ei sisalda kainestavat ja innustavat mitte üksnes katoliiklaste ja luterlaste suhtele omavahel ja teiste kristlastega, vaid kirikute ja kristlaste suhtluseks üldse. Mõtlemapanevat on selles seega ka ühenduses pooltega ja olukordades, kus üksteist ei ole ajalooliselt küll lahutanud õpetuste otsesõnalised ametlikud hukkamõistmised, kuid kus konflikt ja üksteise mittetunnustamine on avaldanud või avaldub lihtsalt üksteise rohkem või vähem varjatud ignoreerimises ja teineteisest mööda elamises. „Konfliktist osaduseni“ aitab mõista nii juba toimunud kui ka tulevaste oikumeeniliste kõneluste ja teoloogilise uurimistöo elulist tähtsust. Ülim aeg on edendada Eestis kahepoolseid teoloogilisi dialooge. See on tarvilik muu hulgas selleks, et jätkuvalt lapsekingades kõndivad oikumeenilised kõnelused Eesti Kirikute Nõukogu raames võiksid osutada viljakamaks.

Summary

‘From Conflict to Communion’ and the Ecumenical Movement from the Lutheran Perspective

In 2017 the conference “From Conflict to Communion” was jointly organised by the Roman Catholic Church in Estonia and the Estonian Evangelical Lutheran Church. The conference was inspired by a study report of the international Lutheran and Catholic joint commission. The document “From Conflict to Communion” (= CC; 2013), today available in 15 languages, contributed significantly to the celebration of the 500th anniversary of Reformation in ecumenical spirit.

The article is divided into three parts. It starts with a descriptive part, providing a brief overview of the document. The second part is analytical, offering a critical reflection on the assumptions, method and purpose of CC and commenting on some of the emphases of the document. The third part includes a constructive reflection on the significance of CC for the Catholic-

Lutheran relations in particular, as well as on its significance in a wider ecumenical context.

CC proposes for study and critical discussion a jointly told story about the events of the 16th century Reformation, a joint view on the theology of Martin Luther, a jointly given summary and evaluation of the dialogue between Lutherans and Catholics, of its results, current state and perspectives. The article claims that it is also important to read the document as a response to the questions such as how to understand an ecumenical dialogue and the ecumenical movement and why and how to take part of it. CC contains disenchanting and inspiring ideas for the communication between all churches and Christians. CC is thought-provoking *vis-a-vis* partners who have not explicitly condemned each other on doctrinal grounds but whose conflict and mutual non-recognition have been or are manifest in more or less concealed ignoring of each other. CC contributes to understanding the crucial importance of ecumenical conversations and theological research.

Bibliograafia

- Committee on Ecumenical and Interreligious Affairs; United States Conference of Catholic Bishops; Evangelical Lutheran Church in America. 2015. *Declaration on the Way. Church, Ministry, and Eucharist*. Minneapolis: Augsburg Fortress.
- Communion in Growth. Declaration on the Church, Eucharist, and Ministry. A Report from the Lutheran-Catholic Dialogue Commission for Finland*. 2017. Helsinki: Evangelical Lutheran Church of Finland, Catholic Church in Finland.
- Communion: On Being the Church. Report of the Lutheran-Reformed Joint Commission between the Lutheran World Federation (LWF) and the World Communion of Reformed Churches (WCRC), 2006–2012*. 2014. Lutheran World Federation, World Communion of Reformed Churches.
- Dieter, Theodor. 2017. „Commemoration of the Reformation in Germany and Lund“. *Lutheran Quarterly*, 31/1: 22–49.
- „Euroopa reformatoorsete kirikute konkordia (Leuenbergi konkordia, 1973)“. [Tlk Kadri Eliisabet Pöder]. 2013. *Uuema evangeelse teoloogia põhitekstid*, toim. Wilfried Härle, Thomas-Andreas Pöder. Avatud Eesti Raamat: 597–607. Tartu: Ilmamaa.
- Evangeelsete Kirikute Osadus Euroopas. 2016. „Jeesuse Kristuse kirik. Reformatoorne panus oikumeenilisse dialoogi kiriku ühtsusest.

- Evangeelsete Kirikute Euroopas õpetuskõneluse tulemus“. [1994; tlk Kadri Lääs]. *Kirik & Teoloogia*, 233–235, 27.05.–10.06.
- Evangelische Kirche in Deutschland; Sekretariat der Deutschen Bischofskonferenz (edd.) 2016. *Erinnerungen heilen – Jesus Christus bezeugen. Ein gemeinsames Wort zum Jahr 2017*. Gemeinsame Texte 24. Hannover: Evangelische Kirche in Deutschland, Sekretariat der Deutschen Bischofskonferenz.
- From Conflict to Communion. Lutheran-Catholic Common Commemoration of the Reformation in 2017. Report of the Lutheran-Roman Catholic Commission on Unity*. 2013. Leipzig: Evangelische Verlagsanstalt; Paderborn: Bonifatius.
- Hauschildt, Friedrich et al. (edd.) 2009. *Die Gemeinsame Erklärung zur Rechtfertigungslehre. Dokumentation des Entstehungs- und Rezeptionsprozesses*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Hietamäki, Minna. 2010. *Agreeable Agreement. An Examination of the Quest for Consensus in Ecumenical Dialogue*. London, New York: T&T Clark.
- Hopf, Margarethe. 2017. „2017 in der Ökumene – katholische und freikirchliche Perspektiven“. *Verkündigung und Forschung*, 62/2: 146–154.
- Kaldur, Peeter; Kurg, Ingmar et al. (toim.) 2006. *Documenta Oecumenica. Kirik – ühiskond – misjon*. EELK Usuteaduse Instituudi toimetised XV. Tallinn: EELK Usuteaduse Instituut.
- Kasper, Cardinal Walter. 2009. *Harvesting the Fruits. Basic Aspects of Christian Faith in Ecumenical Dialogue*. London, New York: Continuum.
- Kirikute Maaailmanõukogu. 2013. *The Church – Towards a Common Vision*. Faith and Order Paper No. 214. Geneva: WCC Publications.
- Konfliktist osaduseni. Luterlaste ja katoliiklaste ühine reformatsiooni aastapäev aastal 2017. Luterlaste ja roomakatoliiklaste ühtsuse komisjoni raport*. 2017. Tlk Vallo Ehasalu. Toim. Tauno Teder, Kadri Lääs. Eesti Evangeelne Luterlik Kirik ja Rooma-Katoliku Kirik Eestis.
- Kõnelused Briti ja Iiri anglikaani kirikute ning Põhjamaade ja Baltimaade luterlike kirikute vahel: Porvoo ühisavaldus [1992]*. 1996. Tlk Alar Laats, Tiit Pädam. Tallinn: EELK Konsistooriumi kirjastusosakond.
- Körtner, Ulrich H. J. 2005. *Wohin steuert die Ökumene? Vom Konsens- zum Differenzmodell*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Lehmann, Karl Kardinal. 2017. „Martin Luther zwischen Bruch und Kontinuität. Das Reformationsgedenken 2017 aus katholischer Perspektive“. *Catholica*, 71/1: 1–17.

- Luterlik Maailmaliit, 2017. „Luterliku osaduse enesemõistmine. Uurimusdokument“ [2015; tlk Alar Helstein]. *Reformatsioon 500 – vaimsus, kultuurimõjud, perspektiivid*, toim. Randar Tasmuth, Anne Burghardt, Thomas-Andreas Pöder. EELK Usuteaduse Instituudi toimetised XXV: 266–284. Tallinn: EELK Usuteaduse Instituut.
- Meyer, Harding. 1996. *Ökumenische Zielvorstellungen*. Bensheimer Hefte 78. Ökumenische Studienhefte 4. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Oberdorfer, Bernd. 2009. „Konsensökumene? Differenzökumene? Ökumene der Profile? Ulrich Körtners Beitrag zur neueren Diskussion um Leitvorstellungen des ökumenischen Gesprächs“. *Kerygma und Dogma*, 55/1: 39–51.
- Pöder, Thomas-Andreas. 2015. „Evangeeliumile keskenduv usupuhastus“. *Akadeemia*, 10: 1844–1864.
- Pöder, Thomas-Andreas. 2017a. „Evangeelium ja usuvabadus: reformatsiooni teoloogia ja vaimuse põhijooni“. *Reformatsioon 500 – vaimsus, kultuurimõjud, perspektiivid*, toim. Randar Tasmuth, Anne Burghardt, Thomas-Andreas Pöder. EELK Usuteaduse Instituudi toimetised XXV: 32–47. Tallinn: EELK Usuteaduse Instituut.
- Pöder, Thomas-Andreas. 2017b. „Luterluse praegusest olukorrast ja tulevikuperspektiividest Eesti näitel“. *Eesti Evangeelne Luterlik Kirik 100. Kirik, teoloogia, mälestused*, toim. Priit Rohtmets, Atko Rimmel. EELK Usuteaduse Instituudi toimetised XXVI: 74–87. Tallinn, Tartu: EELK Usuteaduse Instituut, Tartu Ülikool.
- Pöder, Thomas-Andreas. 2017c. „Martin Lutheri ja reformatsiooni tähendus tänapäeval“. *Akadeemia*, 10: 1739–1772.
- „Ristimine, armulaud ja vaimulik amet“ [1982]. 2006. *Documenta Oecumenica. Kirik – ühiskond – misjon*, toim. Peeter Kaldur, Ingmar Kurg et al. EELK Usuteaduse Instituudi toimetised XV: 47–85. Tallinn: EELK Usuteaduse Instituut.
- Schwöbel, Christoph. 2003. „Gottes Ökumene. Über das Verhältnis von Kirchengemeinschaft und Gottesverständnis.“ *Christlicher Glaube im Pluralismus. Studien zu einer Theologie der Kultur*, C. Schwöbel: 107–132. Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck).
- Söding, Thomas. 2015. „Reformation auf dem Prüfstand. Die ökumenische Debatte vor 2017 – aus katholischer Sicht“. *Catholica*, 69/1: 1–13.
- Vom Konflikt zur Gemeinschaft. Gemeinsames lutherisch-katholisches Reformationsgedenken im Jahr 2017. Bericht der Lutherisch/Römisch-*

- Katholischen Kommission für die Einheit*. 2013 [2. väljaanne]. Tlk Theodor Dieter, Wolfgang Thönissen. Leipzig: Evangelische Verlagsgesellschaft; Paderborn: Bonifatius.
- „Üheskoos lootuses“. Caritas Internationalise ja Luterliku Maailmaliidu maailmateenistuse osakonna ühiste kavatsuste deklaratsioon“. [Tlk Urmas Nõmmik] 2016. *Kirik & Teoloogia*, 257. 11.11.
- „Ühisavaldus katoliiklaste ja luterlaste ühisel reformatsiooni meenutamisel Lundis, 31. oktoobril 2016“. [Tlk Thomas-Andreas Pöder] 2016. *Kirik & Teoloogia*, 256, 04.11.
- „Ühisavaldus õigeksmõistuõpetusest“. [Tlk Tauno Teder]. 2006. *Documenta Oecumenica*. *Kirik – ühiskond – misjon*, toim. Peeter Kaldur, Ingmar Kurg et al. EELK Usuteaduse Instituudi toimetised XV: 114–132. Tallinn: EELK Usuteaduse Instituut.

Veebiviited

- „Association of the World Communion of Reformed Churches with the Joint Declaration on the Doctrine of Justification“. <http://wrcr.ch/wp-content/uploads/2017/10/WCRC-Association-to-JDDJ-EN.pdf> (31.01.2018).
- „Church and Justification. Understanding the Church in the Light of the Doctrine of the Justification“ [1993]. http://www.prounione.urbe.it/dia-int/l-rc/doc/e_l-rc_church.html (31.01.2018).
- „Common Prayer. From Conflict to Communion: Lutheran–Catholic Common Commemoration of the Reformation in 2017. Text by the Liturgical Task Force of the Lutheran-Roman Catholic Commission on Unity“. [2016] https://www.lutheranworld.org/sites/default/files/dtpw-lrc-liturgy-2016_en.pdf (24.08.2018).
- „International Reformed-Anglican Dialogue Communiqué, 31 October 2015, Kochi, India“. <http://www.anglicancommunion.org/media/190312/irad-2015-communiqué.pdf> (31.01.2018).
- „Official Common Statement by the Lutheran World Federation and the Catholic Church“. http://www.vatican.va/roman_curia/pontifical_councils/chrstuni/documents/rc_pc_chrstuni_doc_31101999_cath-luth-official-statement_en.html (19.08.2018)
- „Resolution 16.17: Joint Declaration on the Doctrine of Justification“. <http://www.anglicancommunion.org/structures/instruments-of->

communion/acc/acc-16/resolutions.aspx#s17 (24.08.2018).

Schneider, Nikolaus. 2013. „Stellungnahme des EKD-Ratsvorsitzenden, Nikolaus Schneider, zum Dokument „From conflict to communion. Lutheran-Catholic Commemoration of the Reformation in 2017““. *Evangelische Kirche in Deutschland*, 17.07, https://www.ekd.de/20130617_schneider_stellungnahme_vom_konflikt_zur_gemeinschaft.htm (29.01.2018).

„The World Methodist Council and the Joint Declaration on the Doctrine of Justification. Methodist Statement“. https://web.archive.org/web/20100116215437/http://www.lutheranworld.org/What_We_Do/OEA/Methodist-Statement-2006-EN.pdf (31.01.2018).